

О. О. Осетрова*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***Г. С. СКОВОРОДА: СТАРІСТЬ
ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ**

Дана стаття присвячена дослідженню геронтологічної проблематики крізь призму філософських поглядів Марка Цицерона та Г.С. Сковороди.

Ключові слова: старість, мудрість, розум, гідність, смерть.

Данная статья посвящена исследованию геронтологической проблематики сквозь призму философских взглядов Марка Цицерона и Г.С. Сковороды.

Ключевые слова: старость, мудрость, разум, достоинство, смерть.

This article is devoted to the analysis of the gerontological problematic through the prism of M. Cicerone's and H.S. Skovoroda's philosophical outlooks.

Keywords: old age, wisdom, reason, dignity, death.

Г. С. Сковорода, як відомо, є не тільки видатним українським мислителем класичної філософії та письменником-гуманістом, але й вправним перекладачем, що, майстерно відчувуючи мову, глибоко усвідомлював смисл того, що перекладав. Тому дана стаття присвячена його перекладу з книг римського сенатора Марка Цицерона «Про старість». При цьому слід зазначити, що філософські погляди відомого римського оратора й письменника багато в чому є співзвучними з християнською філософією. А головне, що необхідно пам'ятати, читаючи тут Г.С. Сковороду, полягає у тому, що перед нами не буквальный, дослівний переклад, а оригінальне, авторське трактування античного твору українським мислителем. У зв'язку з цим головним завданням статті виступає з'ясування «недоліків» та «переваг» старості у контексті індивідуальної та суспільної життєдіяльності.

Старість і старіння у супроводі страху смерті й втрати сенсу життя – феномени, котрі з давніх-давен перебували у полі зору мислителів. Особливого загострення звучання проблема старіння завжди набуває у кризові моменти існування людства. Так, зокрема, сталося у Давньому Римі, в якому людське життя знецінилося повністю. Сплески подібних соціальних явищ з певною закономірністю спостерігалися та спостерігаються в історії. Й сьогодні, у I чверті XXI ст., соціальна нестабільність, породжена кризами у найрізноманітніших галузях людської життєдіяльності (економічній, політичній, культурній тощо), позначається на загальному (і економічному, і соціальному, і духовному тощо) стані людей похилого віку, які не відчувають спокою й упевненості у завтрашньому дні та не знають, як швидше *дожити*.

При цьому, під гнітом соціальних проблем, витісняється інший вимір старості, згідно з яким вона, будучи поетично означеною осінню життя, приносить свої плоди. Йдеться, у першу чергу, про плоди мудрості – плоди, які не стільки, можливо, споживає сама літня людина, скільки споживаються іншими – молодими, сильними, але не настільки обізнаними й мудрими.

Саме другий вимір перебував у полі зору як М. Цицерона, так і Г. С. Сковороди, у зв'язку з чим «Розмова про старість» одразу починається з окреслення двох діаметрально протилежних позицій сприйняття старості, які визначають позицію життєдіяльності індивіда (соціально й індивідуально активну чи пасивну):

- 1) відсутність відчуття старості як тягаря;
- 2) сприйняття старості як гіркої та незносної гори.

Таким чином, окреслюються межі проблеми старості. Г.С. Сковорода рефлексує над цією проблемою у руслі власної концепції щастя людини, відзначаючи момент, важливий для людей будь-якого віку: «...якщо хто справжнього

свого щастя всередині себе не шукає і не має, то такому й молодий вік тяжкий. А обдарований цим справжнім добром, – продовжує мислитель, – ніколи не нарікає на добропорядні й непереборні природні закони» [1, с. 187].

До зазначених непереборних, непохитних Законів Природи належать Старість та Смерть, яким підвладне все, що народжується у цьому – тлінному – світі. Логічним тут є висновок, згідно з яким людина внаслідок своєї природи повинна підкорятися як Богу, так і природним статутам, що за своєю суттю є доцільними та «розумними». Сум же з приводу своєї конечності є нічим іншим, як війною проти Бога, бунтом, що не в змозі нічого змінити, а тому є нерозумним.

Нарікання на старість, відзначається у творі, зокрема, породжуються тим, що літні люди позбавляються:

- 1) молодецьких насолод;
- 2) пошани.

Однак Цицерон – Сковорода причину зазначених скарг вбачають не в роках, а у вдачі, яка, у свою чергу, суворо ув'язується з особистими рисами характеру та психологічними особливостями індивіда, адже: «Стриманим, ласкавим і людинолюбним серцям непогано і в самій старості живеться, а образливість і немилосердя у всякому віці нестерпне» [1, с. 188].

При цьому у тексті таки робиться акцент на соціальних благах, які роблять старість більш приємною. До них безпосередньо відносяться багатство та ранг літньої людини. Однак наголос припадає не на зовнішнє, а на внутрішнє – «успіх у чесності чи чесноті» [1, с. 188], що по праву є джерелом внутрішнього задоволення людини, попереднє життя якої пройшло:

- 1) добропорядно;
- 2) у послугах, наданих своїм ближнім.

Породжене зазначеним задоволення приносить людині справжню насолоду, пов'язану за своєю сутністю не зі зверхністю, а з щастям:

- 1) або від сприяння суспільному благу;
- 2) або від спокою, чистоти та особливого порядку власного життя, яке поза

переслідуванням власних вигод принесло свої плоди у суспільстві, наприклад, через написання «мудрої» книги; крім того, такі мудрі й врівноважені люди мають бажання довго жити саме тому, що старість їх не кривдить.

У творі виокремлюються 4 причини страху людини перед старістю, пов'язані з її наступними наслідками:

- 1) відхід від справ;
- 2) слабкість тіла;
- 3) позбавлення тілесних насолод;
- 4) близькість смерті.

Однак автор твору, проаналізувавши кожну із зазначених причин, розкриває перед нами їх ілюзорну сутність, таким чином спростовуючи їх.

1. Літні люди при бажанні залишаються у вирії справ з єдиним виправленням: ці справи пов'язані не з міцністю тіла, а саме з *силою духу*. Адже, наприклад, захищати спільне благо можна силою розуму й мудрою порадою, оскільки, як констатується у тексті, «найголовніші справи народжуються не із тілесної спритності, а порада, винахід, поняття – ось їх мати! А цих обдарувань старість не лише не позбавлена, а з часом у ній зростають» [1, с. 191]. Іншими словами, поради, проекти й настанови становлять «зброю» старості під «керівництвом» *прозорливості* на відміну від *нерозсудливості*, притаманної молодості. Крім того, з прозорливістю пов'язана й пам'ять. У зв'язку з цим стосовно пам'яті, що слабшає у старості, автор тексту теж висловлюється однозначно: пам'ять слабшає у людей, тупих від природи, у тих, хто про неї не турбується, але «не відходить природна гострота від старості, якщо вона постійна у своїй схильності й працелюбності» [1, с. 192]. Іншими словами, схильність до певного виду діяльності не тільки не вщухає зі старістю у активних індивідів, але й може поширюватися й примножуватися пізнанням нового, що сприяє розширенню їх гносеологічних та онтологічних меж особистості.

2. Стосовно фізичної чи тілесної сили слід пам'ятати, що вона може бути відсутньою в людині й моложавою за віком, адже «скільки Бог вплив сили людини, тим треба користуватися, а зверх можливості не дутися» [1, с. 193]. Йдеться

про те, що людина повинна прославлятися не силою рук, наприклад, а силою своєї душі, яка не старіє у добродісного. Крім того, фізична неміч при силі духу може бути нейтралізована оточуючими юнаками, оскільки міць будь-якого багатиря по праву поступається силі внутрішнього поняття, місцезаставування якого – у серці (знову відлунує у перекладі античного автора «філософія серця» Г.С. Сквороди). При цьому формування внутрішнього поняття поза молодечою невгамовністю найкраще відбувається якраз у віці старечому, оскільки: «Дитинство безсильне, юнацтво невгамовне, вік мужа повабний, а старість протягом усього свого часу природно, у певній зрілості, наче плоди, перебуває» [1, с. 195].

Крізь перекладний текст М. Цицерона знову лунає голос самого Г.С. Сквороди, який наголошує на 2 позитивних моментах, надзвичайно важливих для людини у будь-якому віці, і особливо – похилому, це – *працелюбність* та *стриманість*, дотримання яких приводить до збереження сил певною мірою. При цьому у творі не оминається увагою й «негативна» риса, що розповсюджується в людині зі старістю – *безсильність*. Однак, як зазначається, *тілесна сила* й не вимагається від старості, у зв'язку з чим остання супроводжується певним відходом від звань та загальнонародних посад. Однак, слід пам'ятати, що тілесна безсильність та неміч можуть бути притаманні людині у будь-якому віці, тому вони не є специфічними ознаками самої лише старості.

В цілому у творі старість порівнюється з хворобою, з якою людині слід боротися, дотримуючись наступних настанов у своєму житті й поведінці:

1) турбота про здоров'я, тобто ретельний догляд за власним фізичним станом, дотримання міри у їжі й напоях;

2) помірне працелюбство, додає, пов'язане з підтримкою соціальної активності.

Окрім турботи про тіло, людина також повинна дбати про душу, яка окриляється прямо пропорційно до зусиль мислення. Тільки недбайлива та сумовита старість породжує такі людські вади, як *легковірність*, *безтямність* і *нерозсудливість*. Іншими словами, навіжена старість є наслідком людської глупоти. Навпаки, людина повинна у будь-якому віці (й старість тут не є винятком) зберігати бадьорий розум, що не припустить розгортання в людині суму. І справді, надмірний сум трансформується у меланхолію, котра є хворобою, з якою важко боротися і яка може мати трагічні наслідки у житті людини (наприклад, прийняття суїцидального рішення).

Кожна літня людина повинна націлювати себе на підтримку звичаїв та порядку (у власному домі, у родині, в країні тощо), керуючись при цьому здоровим глуздом. Наявність зазначених важливих речей є, за текстом, ознакою *поважної старості*, «що сама свою честь захищає, не упускаючи своєї влади й нікому не підкорена...» [1, с. 196].

Слід підкреслити, на мій погляд, надзвичайно важливу думку, що міститься у творі, думку-паралель юності й старості, яка, з моєї точки зору, повинна стати правилом життєдіяльності кожної людини, що результатом своїм буде мати наближення соціальної й особистої гармонії: у серці юнака повинні бути риси, властиві старим, і навпаки, у серці літньої людини повинно бути щось юнацьке. Це «щось» невизначене у тексті, але я вважаю, що мова тут йде, з одного боку, про певну мудрість у юнака, що досягається розумом та самовихованням, при його природному запалі та, з іншого – про юнацький запал і молодість душі при мудрості літньої людини, набутої з життєвим досвідом, які дозволяють розгортати добродісну лінію поведінки, спрямовану на досягнення блага. До того ж, юнацький запал у старості дозволяє людині не слабнути душею навіть при тілесній слабкості.

У цілому, активність людини, узгоджена з постійною розумовою діяльністю, сприяє природному поступу життя, за якого Старість і Смерть, будучи неусувними Законами Природи, виступають органічним завершенням людського існування, не викликаючи заперечення й страху. Живучи таким чином, констатується у творі, «... і не побачиш, як підійде старість і вік наш невідчутно й не раптом слабшає, а час за часом потихеньку, наче віск, тане» [1, с. 196]. Йдеться про природність процесів, які внаслідок страху старості та смерті, притаманного людині, часто останньою нерозумно сприймаються як неприродні.

3. Звернімося до аналізу третьої причини страху людини перед старістю. Стосовно погляду на старість як таку, що позбавляє людину тілесних насолод,

автор твору взагалі доволі емоційно висловлює свою однозначну думку, вбачаючи у старості в даному контексті ніщо інше, як прекрасний дар: «О прекрасний дар, якщо вона [старість. – О. О.] відбирає у нас те, що для молодих людей є головною погибель!» [1, с. 196].

Під зазначеною погибеллю маються на увазі плотські насолоди, чи насолодолюбство, що є нічим іншим, як головним ворогом людини, місцерозташування якого служить людське тіло. Наслідком же діяльності цього ворога є державні зради та розорення держав, оскільки насолодолюбство витісняє стриманість як людську чесноту. В охопленій насолодолюбством людини «розум у самому вогні насолоди стає зовсім бездіяльним, не придатним ні до поняття, ні до роздумів» [1, с. 197]. Найстрашніше полягає у тому, що тривале насолодолюбство гасить Божу істину в людській душі (знову, з моєї точки зору, лунає голос самого Г.С. Сковороди), адже воно «є отрута здоровому глузду, смерть розуму, сліпота душевних очей і не має жодної дотичності до світла» [1, с. 197]. Тут слід зазначити, що сліпота й зрячість – ось, згідно зі Г. С. Сковородою, дві важливі ознаки людини, котра приходить у цей світ, який є храмом премудрого Бога. При цьому зрячість безпосередньо в людині узгоджена з другою натурою, «котра не уявною своєю красою приваблює до себе розумні й чесні серця, що піднялися від плотської насолоди до її істинного задоволення» [1, с. 198].

М. Цицерон, а разом з ним і Г. С. Сковорода, таким чином, заперечують надмірність у життєвих насолодах, що згубно впливає на тілесний й духовно-душевний стан людини. При цьому вони визнають доцільність помірного бенкетування, мета якого полягає не в надмірній тілесній поживі, а у дружній бесіді, *convivium*, тобто своєрідному спільному житті.

Іншими словами, згідно з твором, найприємнішою є старість, *позбавлена* насолодолюбства, ворожнечі, суперечок, врешті-решт, бажань, але при цьому *сповнена* внутрішнього миру, союзу й навчання, зокрема, внаслідок якого старість пізнає й розуміє кожного дня щось нове, на чому наголошував ще Солон.

Крім того, старість, як і будь-яка інша віха життя, також сповнена своєрідними (відповідними їй) втіхами, до яких, зокрема, належать близькі до наукових втіх землеробства, основою яких виступає мати-земля, що зберігає у собі таємницю народження й розвитку живого.

Ще однією своєрідною специфічною втіхою старості є повага, здобута з молодих літ, прожитих згідно з розумом і доброчесністю.

4. Нарешті, розглянемо останню причину людського страху старості – близькість смерті, яка у собі не містить жодної біди. Як і Л. А. Сенека, М. Цицерон разом з Г.С. Сковородою наголошують не на кількісному показнику життя, а – на якісному: неважливо, скільки прожив, головне – як! При цьому, якщо смерть у молодому віці може здаватися порушенням природного (чи Божого) закону, то «смерть на старості подібна до догорілої свічки, яка згасає сама собою» [1, с. 205]. Звідси природна, сповнена блаженства розуму старість спокійно вдивляється у той берег, конечну лінію, за якою набувається остаточне заспокоєння після плавання довжиною у життя. Такий погляд на старість та неминучу смерть породжує логічний висновок, згідно з яким старість у порівнянні з молодістю вирізняється сміливістю та хоробрістю. При цьому найкращою автору твору ввижається природна смерть людини, яка перебуває при повному розумі та цілих почуттях. Гідна смерть Людини, що відкриває двері у безсмертя, не повинна супроводжуватися слізьми, адже смерть ув'язненої в тілесній темниці людини – це звільнення безсмертного духу. Саме ж життя є «невільницька праця, для якої наша внутрішня людина заслана начебто на заслання у тлінні місця, які гірним небесним житлам цілком протилежні» [1, с. 206]. Доказом же безсмертного духу слугує пам'ять про чесних людей, коли б вони не жили.

Висновки. Кожний за свого життя, незважаючи на вік, повинен шанувати у собі й інших внутрішню духовну людину, дотримуючись у всьому поміркованості відповідно до Законів Природи, що міру поклала і самому життю. У цілому вимоги дотримання міри, соціальної активності, розумової праці, розглянуті у статті, складають практичні настанови сучасних геронтологів.

Перспективи. Дана стаття у подальшому послугує філософським підґрунтям для розгортання й впровадження настанов соціальної геронтології.

1. **Сковорода Г. С.** Ціцерон. Про старість / Пер. М. Кашуби // Сковорода Г. Твори : У 2 т. – К.: Обереги, 1994. – Т. 2. – С. 184–210.

Надійшла до редколегії 26.01.2012 р.

УДК 130.2

С. Ш. Айтов

*Днепропетровский национальный университет
железнодорожного транспорта имени академика В.А. Лазаряна*

ИСТОРИКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ И СЕМИОТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИЛОСОФИИ КУЛЬТУРЫ Ю. М. ЛОТМАНА

Аналізується вплив семіотичних та історично-антропологічних елементів філософсько-культурних концепцій Ю. М. Лотмана.

Ключові слова: Ю. М. Лотман, історична антропологія, семіотика, філософія культури, реконструкція.

Анализируется влияние семиотических и исторически-антропологических элементов философско-культурных концепций Ю. М. Лотмана.

Ключевые слова: Ю. М. Лотман, историческая антропология, семиотика, философия культуры, реконструкция.

Influence of semiotic and historically-anthropological elements of philosophical-cultural conceptions of is analysed in the article by Y. M. Lotman.

Keywords: Y. M. Lotman, historical anthropology, semiotics, philosophy of culture, reconstruction.

Постановка проблеми. Проблематикой данной работы является анализ влияния семиотических исследований Ю. М. Лотмана, одного из знаковых представителей социально-гуманитарного познания современности на философско-культурные концепции этого исследователя и его историко-антропологические подходы.

Цель работы. Целью исследования является изучение применения категорий текста, контекста, реконструкции прошлого к осмыслению проблем «человеческого измерения» истории и философии культуры.

Актуальность работы заключается в большом когнитивном потенциале семиотики для реализации эффективных исследований в универсуме социально-гуманитарного познания и, в частности, в когнитивном пространстве философии культуры и исторической антропологии.

Состояние исследования проблемы. Следует отметить, что тема когнитивного воздействия семиотики и ее концептуальных подходов к изучению исторической реальности, бытования «человека в истории» является мало изученной, и объективно представляет большой научный интерес для исследователей историко-антропологической, историко-культурной, философско-культурной проблематики. Среди авторов, которые затрагивают в своем творчестве подобную тематику, можно выделить, в частности, самого Ю. М. Лотмана, В. Иванова, В. Топорова, Е. Погосян, Т. Николаева и др.

Основная часть. Понятие текста является одним из ключевых в культурологии, гуманитаристике. Еще М. Бахтин отмечал значительную роль феномена текста, считая, что последний является той непосредственной действительностью (мысли и переживаний), из которой только и могут исходить эти дисциплины и это мышление.